

Фелікс Нуссбаум: дерево пізнання життя та смерті

ОЛЬГА МЕРЦ

30 ЛИПНЯ 2025

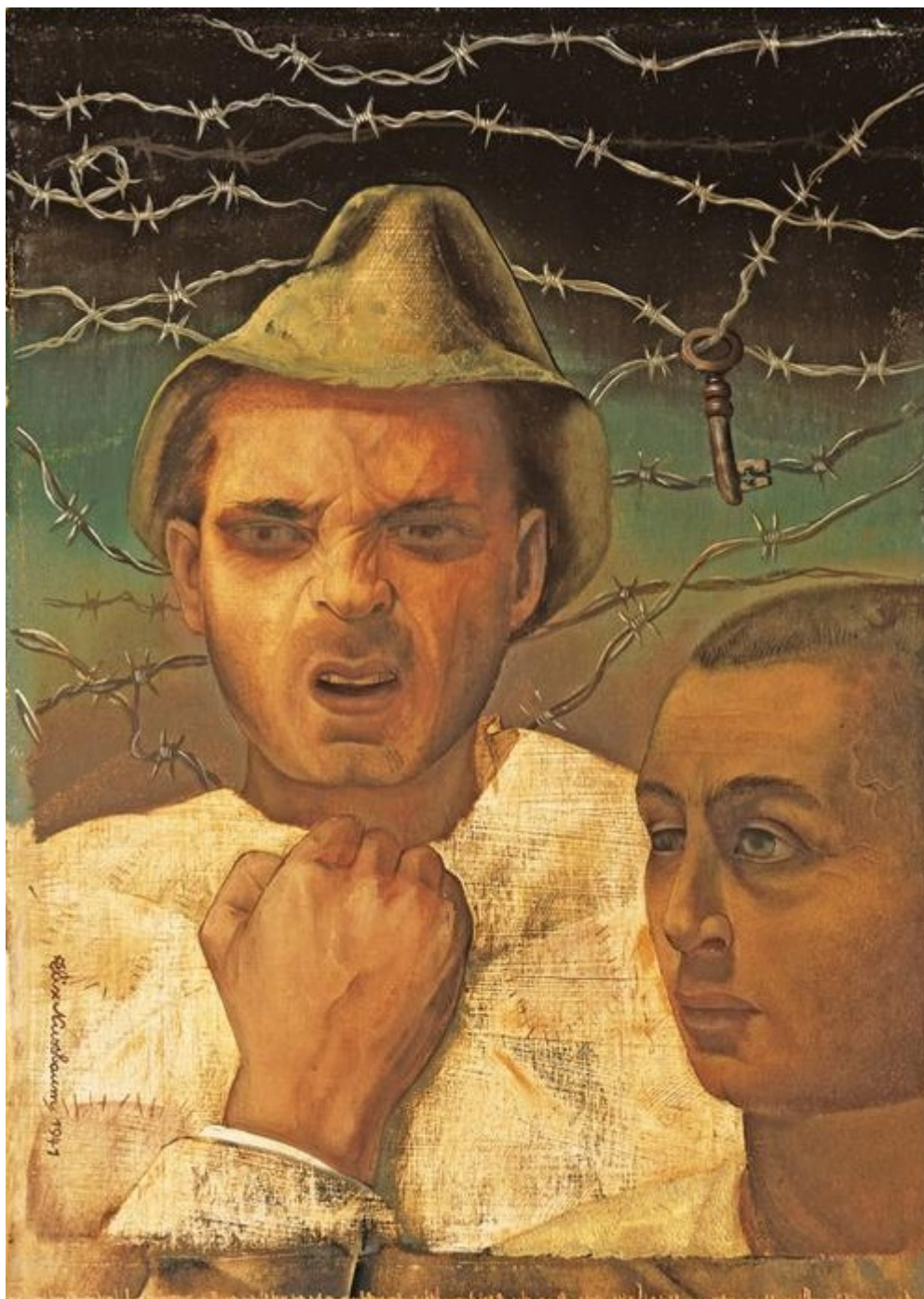
Його звали Феліксом, що в перекладі з латини означає «щасливий». Його прізвище було Нуссбаум, що німецькою означає «горіхове дерево», — воно ніби обіцяло прохолоду в тіні дерева, яке ронить на землю свої плоди. Та життя не принесло йому щастя, перетворившись на суцільну втечу від апокаліпсису, який повільно насувався на нього, доки не поглинув. Його ж єдиними плодами — рясними, однак гіркими — стали картини.

Фелікс Нуссбаум, «Втікач»

«O felix culpa!» — сказав свого часу святий Августин із Гіппона, говорячи про гріх вигнаних із раю прабатьків Адама і Єви, відкуплений хресною жертвою Ісуса Христа: «О щаслива провина, яка удостоїлась мати такого Відкупителя». «Провина» ж Фелікса полягала в тому, що він народився євреєм, і відкупити цей «гріх» він, як і мільйони інших, мусив смертю.

Фелікс Нуссбаум народився 1904 року в німецькому місті Оснабрюк. Сорок років потому він загинув у таборі Аушвіц-Біркенау. Він був дуже плідним художником, однак до наших днів дійшло мало його ранніх робіт. Причина банальна настільки, наскільки може бути банальним зло: 1932 року, коли нацистський маховик щойно розкручувався, його майстерню в Берліні спалили антисеміти.

«Автопортрет із ключем у таборі»

Відтоді розпочалася велика втеча Фелікса Нуссбаума, протягом якої він невтомно фіксував на полотні все, що відбувалося з ним і зі світом навколо. У музеї його рідного міста зібрано найбільшу колекцію робіт художника, і, рухаючись від зали до зали, мимоволі відчуваєшся свідком хроніки кінця світу. Ніби гортаєш сторінки книги Одкровення — з тією різницею, що в останній залі не буде ні нового неба, ні нової землі, ні Небесного Єрусалима.

«Рибний ринок»

Слово «втеча» в житті Нуссбаума аж ніяк не було метафорою: після приходу нацистів до влади художник постійно тікав від загибелі; та хіба здатні географічні кордони зупинити смерть, коли твоє ім'я вже вписане в її книгу?

Того-таки нещасливого 1932 року, здобувши престижну державну стипендію, Нуссбаум поїхав на навчання до Італії. Та за деякий час антисемітські погроми змусили його змінити цю країну на Бельгію, для якої з початком Другої світової війни художник перетворився на офіційно зареєстрованого «ворожого іноземця». Згодом Нуссбаума вислали у Францію, у табір для інтернованих осіб: спочатку — в Сен-Сіпріані, а потім — у Бордо, звідки він примудрився втекти й повернутися до Брюсселя. Але там чекали нові антиєврейські закони, через які Нуссбаум і його дружина Фелька Платек, художниця польсько-єврейського походження, мусили переховуватись — аж до того фатального дня у 1944 році, коли їх обох заарештували, відправили у табір смерті і стратили.

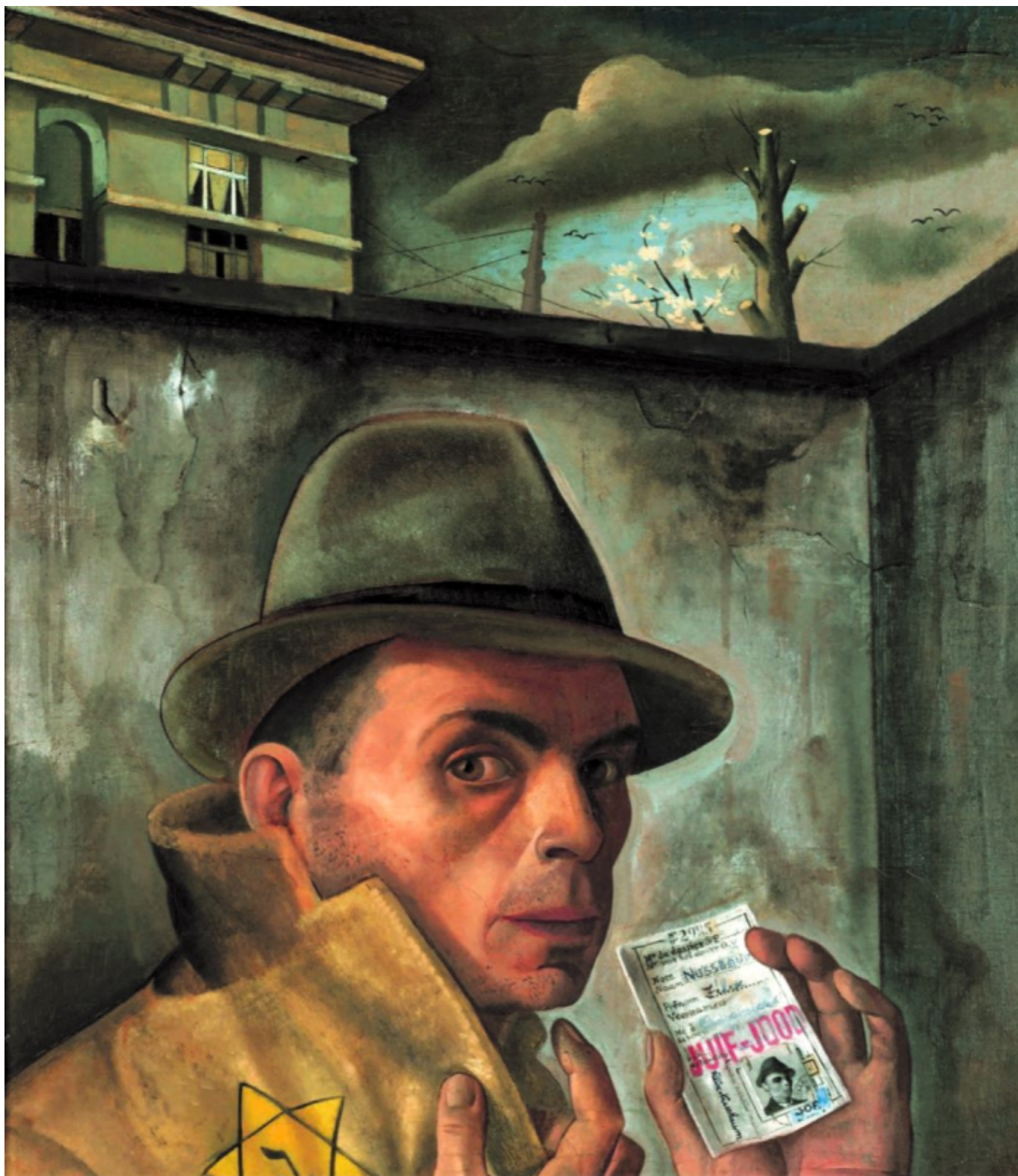
«У таборі»

«Сен-Сіпріян»

Нуссбаум залишив по собі картину, що так і називається — «Втікач». На ній зображено зігнутого відчаєм чоловіка, який ховає обличчя в долонях, сидячи біля столу з глобусом. «Переді мною цілий світ, але тікати більше немає куди», — немовби приречено промовляє картина. Цей мотив присутній і в картині «Сен-Сіпріян», яка віддзеркалює досвід перебування Нуссбаума в однойменному таборі для інтернованих осіб на півдні Франції. На полотні змучені, зневірені люди байдуже сидять навколо ящика з глобусом — вже не звичною блакитно-жовтою кулею, а безбарвною, деформованою конструкцією, яку по меридіану перетинає колючий дріт. На задньому плані — фігура музиканта з посмуговою ранами спиною. Він відставив свій інструмент і сидить, дивлячись на нескінченні ряди колючого дроту. Від погляду на цю фігуру мимоволі спадають на думку рядки псалма 136 про поневірвання єврейського народу в полоні: «Над вавилонськими ріками, там ми сиділи й ридали, як згадували Сіон. На вербах, серед нього, повісили ми наші гусли. Бо там пісень у нас просили ті, що в неволю нас забрали, просили радости у нас тії, що мук нам завдавали: «Співайте нам пісень сіонських!»»

Це тільки одне із сотень полотен художника, написаних мороком ночі і проблисками надії, кров'ю, брудом, сльозами і лайном таборів, липким холодним потом страху і сажею крематоріїв; словом, усім тим, із чого складалося життя Нуссбаума — дерева, яке до останнього намагалося цвісти попри обрубані гілки.

«Автопортрет із посвідченням єврея»

Дерева — один із образів, які раз у раз повторюються на полотнах художника. З огляду на його прізвище в них складно бачити щось інше, ніж самотафору. Одна з найвідоміших його робіт — «Автопортрет із посвідченням єврея», де Нуссбаум зобразив себе затаврованим

жовтою зіркою на рукаві і з відповідним документом, який згодом перетвориться на смертний вирок. Він стоїть, оточений високими стінами, але за межами цих стін видніються два дерева: одне — голе, з обрубаними гілками, інше — вкрите цвітом, осяяне клаптиком блакитного неба посеред важких темних хмар.

«Автопортрет у паперовому ковпаку»

Автопортрети — це окрема сторінка творчості Нуссбаума. Він створив їх не один десяток, ніби відстежував зміни в навколишньому світі, насамперед вдивляючись у дзеркало. Обтяжений

проклятим даром митця бачити те, чого очима не видно, він став кимось на кшталт легендарного середньовічного штукаря Тіля Уленшпіґеля («ick bin ulen spiegel» — «я твоє дзеркало»); от тільки замість вад та гріхів окремих людей віддзеркалював безумство світу, яке дедалі набирало обертів.

«Автопортрет у таборі»

«Автопортрет із безумним сміхом»

1936 року, коли світова спільнота ще вперто вдавала, ніби не помічає темної хмари, яка сунеться з Німеччини, Нуссбаум почав писати себе в гостроверхій паперовій «шапці дурня», носіння якої було покаранням для неслухняних учнів у європейських школах. На цих автопортретах його обличчя викривлене реготом (один із них так і називається — «Автопортрет із божевільним сміхом»), але це не радісний та щирий сміх, а відчайдушний сміх чоловіка на порозі апокаліпсису, із насуванням якого він нічого не може вдіяти, бо «дурень» тут саме він, а не ті, хто по-справжньому з'їхав з глузду. Ще одне полотно, яке заслуговує на окрему увагу, — «Автопортрет із мольбертом», де Нуссбаум зобразив себе за роботою. Беззахисно оголений, він пише невидиму картину, а поруч на столі стоять три відкорковані плящини з етикетками «Скорбота», «Ностальгія» і «Отрута»: це чи фарби, якими він пише свої болісні картини, чи еліксири, якими труїть себе, бо інших джерел натхнення більше не існує.

«Автопортрет із мольбертом»

Нуссбаум належить до митців, яким притаманні повторювані образи й елементи, що переходять із картини в картину. Це обірвані чорні знамена, що стримлять із вікон будинків;

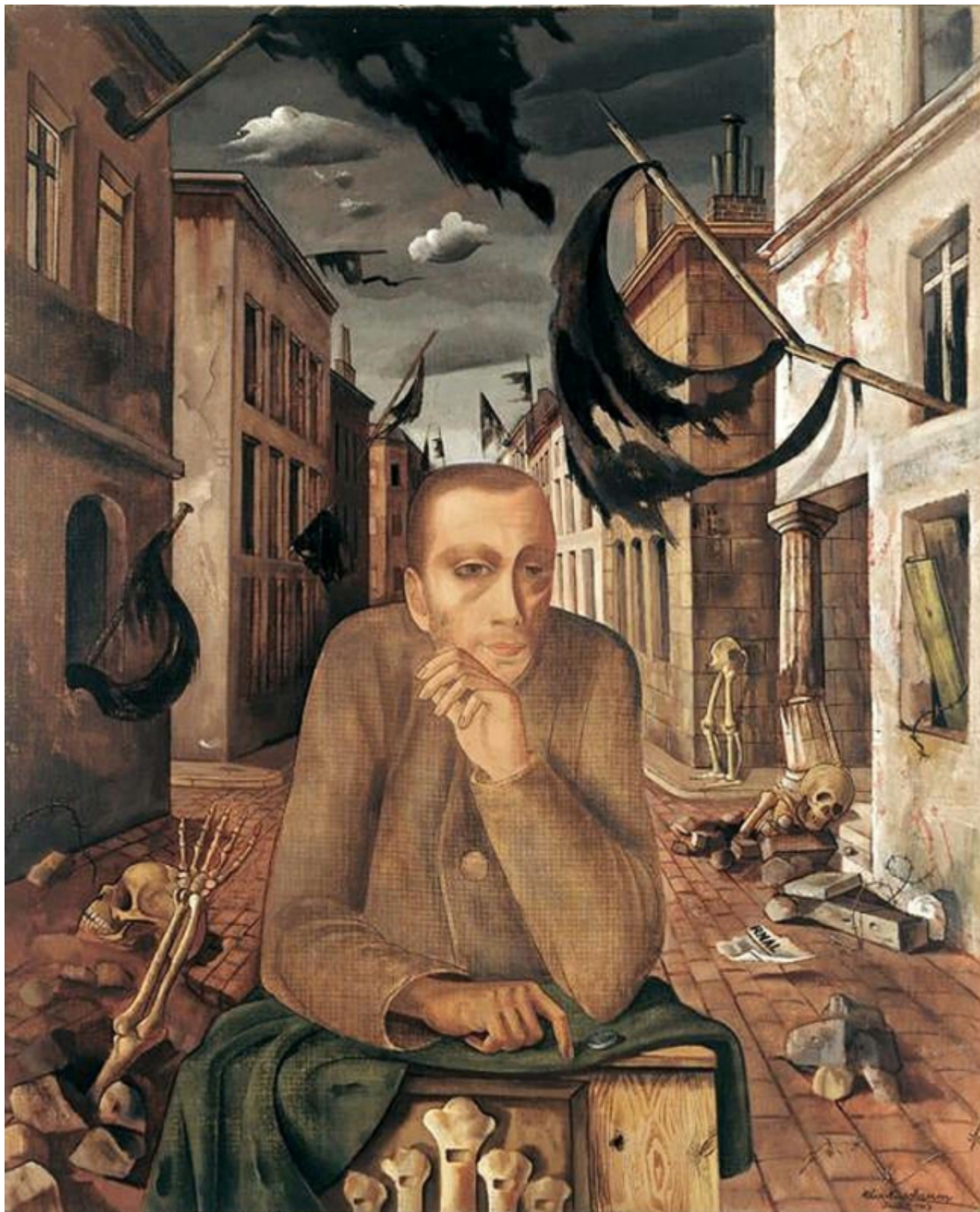
повітряні змії зі злісними, лячними обличчями, які стежать за тобою згори і від яких не сховатися; а також вуличні катеринщики — образ, який переслідував Нуссбаума з ранніх років, поступово набуваючи дедалі зловіснішого вигляду. Катеринка на його картинах спершу слугує звичайною вуличною розвагою, а потім — акомпанує політичним мітингам, погромам і похоронам. Апофеозом цього образу став макабричний «Катеринщик», написаний в останні роки життя: єдиний живий персонаж замислено сидить посеред спустошеної вулиці, повної людських решток, і навіть труби його інструмента зроблені з кісток.

«Катеринщик», 1931 рік

«Катеринщики», 1935 рік

«Катеринщик», 1942–1943 роки

Картина «Тріумф смерті» — це велике полотно, яке вважають останньою роботою Фелікса Нуссбаума. Натхненне образами Страшного суду і класичного для західноєвропейського

мистецтва Танцю смерті, воно підсумовує життя художника, його творчість і його остаточно знищений світ. Картина містить чи не всі елементи, які можна помітити на попередніх роботах Нуссбаума, немов складаючи багаття всепалення, на якому судилося загинути йому самому. Немає більше ні часу, ні простору, ні чоловічого, ні жіночого, ні музики, ні книжок, ні творчості, ні кохання: все розтроволено і скинуто до купи під ноги сурмачів апокаліпсису, так жахливо схожих на ті фото з концтаборів, які за пару років вразять світ. Той новий світ, якого Фелікс Нуссбаум вже не побачить.

«Тріумф смерті»

(Саме у той час, коли я відвідувала Оснабрюк й мала нагоду на власні очі побачити картини Фелікса Нуссбаума, в одній із зал музею його імені містилася тимчасова експозиція серії гравюр Альбрехта Дюрера «Апокаліпсис». Здавалося б, випадкове і непостійне сусідство — але я вірю, що у Бога випадковостей немає).

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in
/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php on line **284**